

Het recente onderzoek naar daklozen op een rij

Niet van de straat

FOTO: MARTIN BEER

Daklozen. Je kunt twisten over hoeveel er zijn. Je kunt van mening verschillen over de beste manier om hen op te vangen. Maar één ding kun je niet: ze laten verdwijnen.

Als je ze links wegjaagt duiken ze rechts op. Het echte probleem is dat hoe meer je de stad aanharkt, hoe meer aanstoot mensen nemen aan types die op bankjes wonen of hun kleren wat lang aanhouden. Lia van Doorn las de recente boeken over dakloosheid en concludeert: Behalve verlangen naar de verdwijntruc zijn er nog manieren genoeg om wat aan dakloosheid te doen.

LIA VAN DOORN

Daklozen groeiend probleem', kopte *de Volkskrant* op 17 mei jl. De noodkreet kwam van de burgemeesters van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. In een gezamenlijk interview over grootstedelijke vraagstukken stelden zij dat dakloosheid een heet hangijzer is zonder oplossing. Ze vinden het gênant dat ondanks de rijkdom mensen op straat leven. 'De groep groeit en de voorzieningen houden geen gelijke tred.' Bovendien constateren de burgemeesters een afnemende tolerantie bij burgers, wat het probleem nog verder op scherp zet. Met de toenemende mondigheid en de nadruk op leefbaarheid en veiligheid verliezen burgers hun verdraagzaamheid. Of zoals de burgemeesters het formuleren: 'De mensen zeggen tegen die zwervers: "Wegwezen", en tegen ons: "Jaag ze weg". 'Zeggen ze: "Kun je ze niet in één klap van de straat vegen?" Dat kan, daar is niks mis mee als je dat

op een zorgvuldige manier doet. Maar ons lukt dat niet.' En passant merken de burgemeesters op dat er in ons land verhoudingsgewijs veel wetenschappelijke studies voorhanden zijn, maar dat daar weinig mee wordt gedaan. Ligt dat aan het onderzoek, aan de politiek of aan de beleidsmakers? De afgelopen maanden verschenen drie studies over het onderwerp, zodat je kunt bezien of het terecht is dat er nauwelijks iets mee gebeurt.

Geen cityhoppers

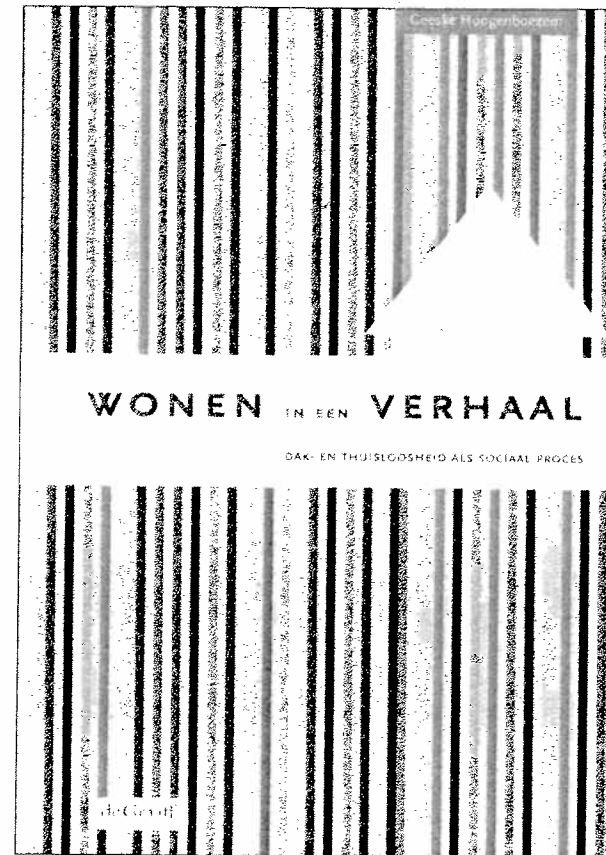
Het Centrum voor Verslavingsonderzoek (CvO) bracht *Zwerfen in de 21ste eeuw* uit. Het is een poging om het aantal dak- en thuislozen in Nederland vast te stellen en hun woon- en slaapgedrag, demografie en middelengebruik in kaart te brengen. Geestelijke gezondheidsproblematiek, het veroorzaken

Dakloos - hoe word je het en wat overkomt je dan?

van overlast en de relatie tussen deze twee kenmerken krijgen bijzondere aandacht. De onderzoekers interviewden onder anderen politieagenten, straathoekwerkers, gemeentebtenaren, lokale politici en medewerkers uit de geestelijke gezondheidszorg, de maatschappelijke opvang en van de GGD. In 38 kleinere gemeenten voerden ze een *quick scan* uit waarbij uitsluitend naar aantallen werd gevraagd. Daarnaast vond er een straatsurvey plaats waarbij ze in 20 gemeenten in totaal 500 dak- en thuislozen interviewden die vooral op straat en in de dag- en nachtopvang werden geworven. Mensen die tijdelijk in een sociaal pension verbleven vielen er dus buiten.

Op basis van deze gegevens kwamen de onderzoekers tot een schatting van zo'n 15.200 daklozen in Nederland. Dat getal lag voorheen, met een flinke slag om de arm, op 20.000 tot 30.000. Landelijke tellingen waren doorgaans gebaseerd op gegevens uit de tweede hand: op inschattingen van geraadpleegde sleutelfiguren, onder wie directeurs van opvangvoorzieningen die soms geneigd zijn het aantal (te) hoog in te schatten, en van gemeentebtenaren of lokale politici die veeleer geneigd zijn aan de veilige lage kant te gaan zitten en zo de omvang van het probleem enigszins te bagatelliseren. De methode die de auteurs van *Zwerven in de 21ste eeuw* hanteren, is niet wezenlijk anders dan de methoden die in eerdere telonderzoeken werden gebruikt. De auteurs geven enkel summiere uitleg over de wijze waarop deze omvangschatting nu precies tot stand is gekomen. Daardoor zijn vergelijkingen met omvangschattingen die in het verleden zijn gedaan, moeilijk te trekken. Hun pleidooi voor een eenduidige definitie van dakloosheid komt daardoor zwak over en de auteurs plaatsen zichzelf in de door hen bekritiseerde rij van eerdere telonderzoeken die onderling moeilijk vergelijkbaar zijn.

Belangrijker dan de aantallen daklozen is misschien wel het proces van dakloosheid: hoe word je het en wat overkomt je dan? In het rapport wordt het perspectief van dak- en thuislozen zelf – ondanks dat er voor deze studie 500 zijn bevraagd

– slechts zijdelings voor het voetlicht gebracht. Het gros van de daklozen is een man van gemiddeld 39 jaar oud. Een kwart is laagopgeleid en heeft enkel de lagere school doorlopen terwijl 6 procent een hbo of universitaire studie heeft afgerond. Bijna de helft heeft kinderen, waarvan de helft daarvan geen contact meer met hen heeft. Ze zijn veelal honkvast, een minderheid van 13 procent is 'cityhopper'. Driekwart ontvangt een uitkering, meestal op bijstandsniveau. Gemiddeld verblijven ze per dag circa 10 uur op straat. Wat de geestelijke gezondheid van daklozen betreft, hebben de onderzoekers niet gepoogd om harde gegevens boven tafel te krijgen, maar veeleer om beelden en meningen over geestelijke gezondheid te inventariseren. Zo vroegen ze dak- en thuislozen om een rapportcijfer te geven voor hun psychische gezondheid en om eventuele klachten te benoemen. Opmerkelijk is dat viervijfde zichzelf als rapportcijfer een voldoende geeft, terwijl meer dan de helft aangeeft met verdriet te kampen en een kwart met somberheid en concentratieproblemen. Bij een op de drie is in het verleden een psychiatrische diagnose gesteld. Hoewel ze veelal leken zijn in de psychiatrie, vermoeden de experts bij veel daklozen uiteenlopende psychiatrische stoornissen.

Aan dak- en thuislozen zelf vroegen de onderzoekers een zelfrapportage te maken, waarbij ze hun strafbare feiten en politiecontacten opbiechtten. Ruim de helft is in het afgelopen jaar met de politie in contact geweest, waarvan enkelen aangeven dat ze vrijwel dagelijks contacten onderhouden. De

meest voorkomende redenen zijn diefstal, openstaande boetes, vanwege openbare dronkenschap of drugsgebruik. Slechts een zeer kleine minderheid komt met de politie in aanraking vanwege zwaardere misdrijven, zoals het plegen van een overval, auto-inbraak, brandstichting of wapenbezit. Een opmerkelijke uitkomst is dat bijna de helft van de dak- en thuislozen al voor zijn 18^e verjaardag met politie in aanraking is geweest. Hoewel de auteurs deze conclusie niet trekken, pleit dit vanuit beleidsoogpunt voor vroegtijdige interventie bij jeugdige delinquenten.

Wat vooral blijkt: Met name de politie bevindt zich op het snijvlak van geestelijke gezondheidsproblematiek en overlastbestrijding. Agenten worden regelmatig ingeschakeld wanneer mensen doordraaien en een gevaar voor zichzelf of hun omgeving gaan vormen. Er worden extreme voorbeelden genoemd van een depressieve dakloze die uit de trein springt, een man met territoriumdrift die 'zijn' bankje in het park met veel kabaal verdedigt. Wanneer – vooral in de avonden en weekenden – de hulpverlening afwezig is, zit er voor agenten in de regel niets anders op dan deze mensen mee te nemen naar het bureau en hen desnoods in de cel te plaatsen.

Een eigen verhaal

Problematisch is dat de interviews met de straatpopulatie van daklozen worden gepresenteerd als kenmerkend voor alle dak- en thuislozen. De experts uit het boek hebben een bredere categorie dak- en thuislozen voor ogen en de vergelij-

Hoe daklozen over hun leven praten komt niet overeen met de eisen de maatschappij stelt

king gaat daar enigszins mank. De auteurs vinden onder de daklozenpopulatie als geheel geen samenhang tussen psychische problemen en het veroorzaken van overlast. Oftewel, bij daklozen leidt het hebben van psychische problemen soms niet en soms wel tot overlast of tot gedrag dat door anderen als overlast ervaren wordt.

In *Wonen in een verhaal. Dak- en thuisloosheid als sociaal proces* van Geeske Hoogenboezem staat juist het perspectief van dak- en thuislozen centraal. Ze heeft de levenshalzen verzameld van 40 dak- en thuisloze mannen en vrouwen, min of meer een dwarsdoorsnede van de daklozenpopulatie. Sommigen waren zwervend, anderen verbleven in de drugshulpverlening, in een sociaal pension, in begeleide kamerbewoning of in de vrouwenopvang. Opmerkelijk is haar pleidooi om ook vrouwen die in de vrouwenopvang verblijven tot de dak- en thuislozen te rekenen. Dat is niet gebruikelijk, in *Zwerven in de 21ste eeuw* en in andere telonderzoeken worden deze vrouwen buiten beschouwing gelaten.

Juist in deze tijd waarin zoals dat heet veel oude waarden en zekerheden wegvallen, is het voor burgers van essentieel belang om een samenhangend 'verhaal over zichzelf' te maken en zo een identiteit te construeren. Maar de manier waarop dakloze mannen en vrouwen over hun leven praten, komt niet altijd overeen met de eisen die de maatschappij aan burgers stelt. Hulpverleners willen dat daklozen zelf verantwoordelijkheid nemen voor hun leven en zich aan de regels van de instelling houden. Hoogenboezem constateert dat dakloze mannen en vrouwen dat niet altijd kunnen. Ze weten niet wat van hen wordt verwacht en raken uitgesloten van hulp en zorg. Hoogenboezem laat dat zien aan de hand van vijf verschillende identiteiten die daklozen maken rond hun levensverhalen. Soms zijn deze geschiedenissen gevormd door positieve en negatieve episodes; soms zijn het verhalen geïntegreerd rond een constante factor; soms gaat het om verhalen waarin een breuk centraal staat; andere daklozen vertellen over hun leven als tragedie en weer anderen spreken alleen maar in losse anekdotes. Ook speelt de vraag hoe

de vertellers in hun levensverhalen verbanden leggen tussen verleden, heden en toekomst. Sommigen refereren helemaal niet aan een toekomst of aan een vorm van strategische planning, andere schetsen luchtkastelen of bewijzen hooguit lip-pendienst aan hulpverleners of interviewers. Er zijn ook dak-lozen met toekomstplannen die zich kenmerken door een sterke continuïteit met het heden en verleden. Deze laatsten maken de meeste kans op maatschappelijke integratie; ze vin-den makkelijk aansluiting bij de bestaande hulpverlening.

Dan gaat Hoogenboezem na hoe de individuele levens-verhalen zich verhouden tot de hulpverleningscontext. Ze on-derscheidt 'zorgmijders uit keuze' die zich weloverwogen van instanties afkeren en 'zorgwekkende zorgmijders' voor wie de problematische relatie met de hulpverlening voortkomt uit hun onvermogen om een verhaal te maken. Dit zijn ook de-zelfde mensen wier levensverhalen voornamelijk bestaan uit losse anekdotes. De meerwaarde is dat fijnmaziger aangege-ven kan worden waar hulp zich op zou moeten richten. Voor de zorgwekkende zorgmijders pleit ze voor een directievere opstelling van hulpverleners – in de vorm van outreachende hulpverlening en bemoeizorg, desnoods met toepassing van

drang en dwang. Daarnaast pleit Hoogenboezem voor initia-tieven voor dak- en thuislozen die een sterk appèl doen op de versterking van hun identiteitsvorming en van hun zelf-respect.

De bijna microscopische wijze waarop Hoogenboezem de levensverhalen van dit relatief beperkte aantal mensen tegen het licht heeft gehouden, levert veel nieuwe informatie op. Vooral ten aanzien van hulpverleningsinstellingen worden waardevolle inzichten aangedragen en aanbevelingen gedaan. Keerzijde is dat met de grote ruimte voor nuanceringen en specificeringen de postmoderne indruk achterblijft dat 'elke dak- en thuisloze uniek is'.

Koude friet

In *Tussen gekken & gajes. Avonturen in de undercoverjour-nalistiek* beschrijft journaliste Stella Braam haar belevenissen aan de zelfkant van Nederland. In zeven hoofdstukken neemt ze de lezer mee in een rondgang langs gesmokkelde Chine-zen, drugsdealers, politie informanten, draaideurcriminelen en daklozen. Het boek is een persoonlijk document van de schrijfster en geeft tegelijkertijd een scherp beeld van het ruwe leven in de marge.

Onder het motto 'om een wereldje te leren kennen, moet je er zelf deel van uitmaken' maakt Stella Braam kennis met de drugswereld door zelf te gaan gebruiken. Na verloop van tijd raakt ze eraan verslaafd. Ze verliest haar baan bij de krant en steekt zich in de schulden. Uiteindelijk is ze – platzak en hongerig – in een vuilnisbak op zoek naar iets eetbaars en vindt afgedankte koude friet. Bij het lezen hiervan trokken mijn wenkbrauwen onwillekeurig omhoog. Meent de journa-liste dat serieus? Dan heeft ze haar motto tot in het extreme doorgevoerd. Of ze de drugs weer afzweert, en hoe ze dat doet, vermeldt ze helaas niet.

Het blijft de vraag of een beeld 'van binnenuit' wel zo-veel meer inzicht oplevert dan een beeld van 'buitenaf'. Maar indringend zijn de wederwaardigheden van de daklozen met wie ze in contact komt wel. Eerst trekt ze dag en nacht op met enkele Amsterdamse daklozen die zich voor de ingang verschansen van de Albert Heijn, vlak bij de Dam. En later met een andere groep die in de aankomst- en vertrekhal van Schiphol verblijft. Ze is erbij als er brand uitbreekt, die vermoedelijk door een dakloze veroorzaakt is. De nacht van de brand worden de bewoners van de hal op kosten van de Luchthaven in een hotel ondergebracht. Maar de dagen daar-na worden ze met des te hardere hand uit het gebouw ver-wijderd. Ze worden op de trein naar Amsterdam gezet.

Als de dreiging niet komt van politieagenten die boetes uitschrijven voor wildplassen, samenscholing, openbare dron-kenschap en buiten slapen, dan komt het wel van hun soort-genoten. Want sommigen zijn net tikkende tijdbommen – elk met een unieke cocktail van drank, pillen en drugs, wanen en hallucinaties, wanhoop en ressentiment - die elk moment kunnen ontploffen en dan hun vrijgekomen onmacht of blin-

de woede botvieren op anderen. Stella Braam ervaart aan den lijve wat het leven op straat voor dakloze vrouwen in petto heeft. Als ze buiten slaapt, wordt ze door daklozen aange-rand en geslagen en ze is getuige van een bijna-verkrachting van een medebuitenslaapster. Ze beschrijft hoe het met de rechtspositie van daklozen gesteld is. Als een dakloze bij een politieagent aangifte doet van mishandeling door een andere dakloze, wordt de aangifte niet in behandeling genomen of wordt de zaak ter plekke geseponeerd. Het boek geeft een vlijmscherp beeld van mensen in de marge. Braam spreidt veel begrip tentoon, soms lijkt ze zich evenwel te sterk met hen te identificeren. Die indruk ontstaat in de passages waarin Braam de hulpverlening onder vuur neemt. Met name daar zou niets van deugen – alsof alle daklozen lieverdjes zijn.

Rol opvang te beperkt

Nu, wat kunnen de bezorgde burgemeesters hiermee? Nog meer onderzoek om op de grote stapel te gooien? Niet hele-maal. Er is wel een kleine bestuurlijke of politieke agenda te destilleren. Hoogenboezem geeft aan hoe het hulpverlenings-proces te optimaliseren is. Het toe werken naar maatschap-pelijk herstel van daklozen heeft een hogere prioriteit gekre-gen. Het bieden van opvang door de maatschappelijke instellingen wordt niet meer voldoende geacht. Met de druk om hun dakloze cliënten tot wonende burgers te transfor-me-ren, komt er in de instellingen steeds meer aandacht voor be-geleiding en – in het geval van psychiatrisch zieken en ver-slaafden – doet ook behandeling haar intrede. Hoogenboezem draagt daarvoor nieuwe interventiestrate-giën aan, zoals haar pleidooi om het construeren van levens-verhalen tot een onderdeel van het hulpverleningsproces te maken. En ze geeft handreikingen voor *fine tuning*: hoe in-terventies op subcategorieën te richten - in dit geval 'outre-achende' hulpverlening, eventueel met drang, op 'zorgwek-kende zorgmijders'. Een kanttekening is op zijn plaats. De opvang is een van oudsher armlastige sector, waar een rela-tief gering aantal gekwalificeerde hulpverleners werkt. Met name veel van de kleinere instellingen voor daklozen bezwij-ken bijna onder hun taak, zoals Stella Braam – wellicht wat al te ongenueanceerd – aangeeft.

Een tweede punt dat zich opdringt is de noodzaak om het perspectief van daklozen zelf niet te veronachtzamen. Uit de interviewfragmenten en citaten valt op te maken dat met de meesten goed te praten valt. En sommigen houden er zelfs uitgesproken opvattingen over dakloosheid op na en hebben interessante oplossingen voor ogen. Er valt winst te behalen door hen meer bij op hen gericht beleid te betrekken.

Tenslotte – en dat is een meer politieke kwestie - dringt het beeld zich op dat de rol van de politie te groot is gewor-den. De plek van de maatschappelijke opvang blijft te be-perkt. Zowel Stella Braam als het CvO-onderzoek laat zien dat politieagenten worden gemangeld tussen de druk om de straat veilig te maken – repressie! – en hun onmacht om dak-

lozen meer te bieden dan een tijdelijke oplossing. Iedereen weet dat wegvegen uit Schiphol geen zin heeft. De overlast is tijdelijk en lokaal gedecimeerd maar daarmee zijn de daklo-zen niet verdwenen. Even later duiken ze elders weer op in een nog deplorabeler psychische en fysieke toestand en zet-ten – met nog meer ressentiment - hun oude levenswijze weer voort. Het betekent dat je als bestuurder niet alleen nauw-keurig moet aangeven wat je van de politie verwacht en wat van de opvang: je moet ook de maatschappij op de feiten wij-zen. *Hardcore*-daklozen zullen vermoedelijk niet meer van de straat komen. Bovendien moet je de omvang van het pro-bleem in de juiste context plaatsen. Uit de telling van het Cen-trum voor Verslavingsonderzoek blijkt eerder dat het aantal daklozen misschien wel lager ligt dan wordt aangenomen. Wellicht zijn daklozen in de maatschappelijke beleving zo pro-minent aanwezig omdat ze meer uit de toon vallen in de op-gepoetste en aangeharkte binnensteden. Dat is geen prettige boodschap voor burgemeesters die hun stad natuurlijk graag op orde hebben, vandaar misschien dat het onderzoek wat weinig aandacht krijgt. Maar de maatschappij en haar uitval-lers zijn levenslang tot elkaar veroordeeld.

Lia van Doorn is onderzoeker en projectleider bij het NIZW.

- D. de Bruin, C. Meijerman, e.a., *Zwerven in de 21ste eeuw. Een exploratief onderzoek naar geestelijke gezondheidsproblematiek en overlast van dak-en thuislozen in Nederland*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, 2003.
- Braam, Stella, *Tussen gekken en gajes. Avonturen in de undercoverjourna-listiek*. Stella Braam. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2003.
- Hoogenboezem, Geeske, *Wonen in een verhaal. Dak- en thuisloosheid als sociaal proces*. Utrecht: Uitgeverij De Graaff, 2003.

Sociaal Pedagogische Hulpverlening

Combineren van werk en studie

Kies voor onze deeltijdopleiding!

Hierbij volg je onderwijs en werk je in de hulpverle-ning. Afhankelijk van je vooropleiding kun je in 3 of 4 jaar een hbo-opleiding behalen.

Start: september 2003

Plaats: Eindhoven

Meer weten?

Bel 0877 877 044 of mail sph@fontys.nl

Bezoek ook onze website www.fontys.nl/sph

 Fontys Hogeschool
Sociaal Pedagogische Hulpverlening